Qabul qilindi: 25-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 28-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 3-oktyabr 2026-yil

FITONIMLAR TARJIMASINING MILLIY MADANIY XUSUSIYATLARI

Sharipova Ozoda Orif qizi

Alisher Navoiy nomidagi o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

Annotatsiya. Tezisda fitonimlarning lingvomadaniy tabiati va ularni tarjima qilishda yuzaga keladigan milliy-madaniy muammolar tahlil qilinadi. O‘simlik nomining botanik referenti bilan birga ramziy, tarixiy, diniy, maishiy va emotsional ma’nolari ham tarjima birligi sifatida ko‘riladi. O‘zbek va ingliz tillari misolida ekvivalent, transliteratsiya, kalkalash, tavsifiy tarjima hamda izohlash strategiyalarining imkoniyatlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: fitonim, lingvomadaniyat, milliy-madaniy birlik, konnotatsiya, ramz, tarjima strategiyasi, transliteratsiya, tavsifiy tarjima, pragmatik moslashuv.

Kirish

Fitonimlar - daraxt, buta, gul, o‘t, ekin va boshqa o‘simliklarning nomlarini bildiruvchi leksik birliklardir. Ular lug‘aviy jihatdan tabiat obyektini nomlasa-da, badiiy, folklor, diniy va maishiy matnlarda xalqning tarixiy tajribasi, urf-odati hamda estetik qarashlarini ham ifodalaydi. Masalan, o‘zbek madaniyatida chinor uzoq umr va salobat, rayhon poklik va xushbo‘ylik, lola go‘zallik va bahor, paxta esa mehnat va milliy xo‘jalik bilan bog‘lanadi. Shu bois fitonim tarjimasi oddiy lug‘aviy almashtirish emas, madaniy ma’nolarni qayta yaratish jarayonidir.

Tadqiqotning maqsadi fitonimlarning milliy-madaniy ma’no qatlamlarini aniqlash va tarjimada ularni saqlashga xizmat qiladigan usullarni tizimlashtirishdir. Tezisda tavsifiy, qiyosiy va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Tahlil birligi sifatida fitonimning denotativ ma’nosi, konnotatsiyasi, ramziy vazifasi, matn janri va o‘quvchiga ta’siri olindi.

Fitonimning lingvomadaniy tabiati

Fitonim ma’nosida kamida uch qatlam ajratiladi. Birinchi qatlam botanik referent, ya’ni muayyan o‘simlik turidir. Ikkinchi qatlam xalqning kundalik tajribasi: o‘simlikning

taom, tabobat, hunarmandchilik yoki marosimdagi o‘rni. Uchinchi qatlam esa ramziy va emotsional ma’no bo‘lib, u she’riyat, maqol, afsona hamda diniy tasavvurlarda shakllanadi. Tarjimon faqat birinchi qatlamni uzatsa, matndagi obraz va pragmatik ta’sir yo‘qolishi mumkin.

1-jadval. Ayrim fitonimlarning ma’no qatlamlari

Fitonim	**Asosiy lug‘aviy muqobil**	**Milliy-madaniy xususiyat**
Chinor	plane tree / oriental plane	Uzoq umr, salobat, soya-salqin va qadimiy makon timsoli
Rayhon	basil / sweet basil	Xushbo‘ylik, poklik, hovli madaniyati va marosimiy qo‘llanish
Lola	tulip	Bahor, go‘zallik, noziklik; she’riyatda rang va ishq timsoli
Paxta	cotton	Mehnat, dehqonchilik, tarixiy-iqtisodiy tajriba va milliy o‘zlik
Yovshan	wormwood / artemisia	Dasht manzarasi, achchiq hid va ayriliq yoki yurt xotirasi
Tut	mulberry tree	Hovli, ipakchilik, ro‘zg‘or va avlodlar davomiyligi bilan bog‘liqlik

Tarjimadagi asosiy muammolar

Birinchi muammo tillardagi botanik tasnifning mos kelmasligidir: xalqona nom bir nechta turga nisbatan ishlatilishi yoki bir o‘simlik turli hududlarda boshqa nom bilan atalishi mumkin. Ikkinchi muammo konnotativ assimetriyadir. Lug‘aviy ekvivalent mavjud bo‘lsa ham, u maqsad til o‘quvchisida ayni ramziy tasavvurni uyg‘otmasligi mumkin. Uchinchi muammo matn janriga bog‘liq: ilmiy matnda taksonomik aniqlik, badiiy tarjimada obrazlilik, turistik yoki etnografik matnda esa madaniy izoh ustuvor bo‘ladi.

Masalan, chinorni shunchaki plane tree deb berish botanik referentni yetkazadi, biroq qadimiy choyxona yoki mahalla markazidagi chinorning ijtimoiy xotira vazifasini to‘liq ochmaydi. Rayhon uchun basil muqobili to‘g‘ri bo‘lsa-da, o‘zbek hovlisi, hid, marosim va estetik bezak bilan bog‘liq qo‘shimcha ma’no kontekstda izohlanishi mumkin. Demak, tarjima qarori so‘z darajasida emas, butun matn vazifasi asosida qabul qilinadi.

1-rasm. Fitonim tarjimasida ma’no qatlamlarini uzatish modeli (muallif ishlanmasi)

Tarjima strategiyalari

To‘liq ekvivalent botanik tur va madaniy vazifa ikki tilda yaqin bo‘lganda qo‘llanadi. Transliteratsiya milliy rangni saqlaydi, ammo o‘quvchiga tushunarsiz bo‘lishi mumkin; shu bois birinchi qo‘llanishda qisqa izoh bilan beriladi. Tavsifiy tarjima o‘simlikning tashqi belgisi, qo‘llanishi yoki timsolini ochadi. Kalkalash tarkibli nomning tuzilishini saqlaydi, biroq sun’iy ifoda hosil qilmasligi kerak. Funksional moslashtirish esa o‘quvchiga tanishroq obrazni tanlaydi, lekin asl madaniyatni almashtirib yuborish xavfi sabab ehtiyotkor qo‘llanadi.

2-jadval. Fitonimlarni tarjima qilish strategiyalari

Strategiya	Qo‘llash sharti	Misol yoki yechim
Lug‘aviy ekvivalent	Botanik referent aniq va muqobil barqaror bo‘lsa	lola - tulip; paxta - cotton
Aniqlashtirilgan ekvivalent	Umumiy nom tur darajasida noaniq bo‘lsa	chinor - oriental plane / plane tree
Transliteratsiya va izoh	Nom milliy realiya yoki uslubiy belgi bo‘lsa	rayhon (a fragrant basil traditionally grown in Uzbek courtyards)
Tavsifiy tarjima	Bir so‘zli muqobil madaniy ma’noni bermasa	yovshan - aromatic bitter steppe herb
Kontekstual kengaytirish	Ramziy vazifa syujet yoki obraz uchun muhim bo‘lsa	plant nomidan keyin uning xotira, bahor yoki marosim ma’nosini ochish
Ilmiy nomni qo‘shish	Taksonomik aniqlik talab etilsa	xalqona nom + lotincha binominal nom

Tarjimon uchun amaliy mezonlar

Tarjimon avvalo fitonim aynan qaysi o‘simlikni anglatishini tekshirishi kerak. So‘ng

uning matndagi vazifasi - predmetni nomlash, muhit yaratish, qahramonni tavsiflash, ramz hosil qilish yoki milliy koloritni saqlash - aniqlanadi. Qaror maqsadli auditoriyaning bilim darajasi va matn janriga moslanadi. Birinchi uchrashuvda transliteratsiya va izoh, keyingi o‘rinlarda esa qisqa shakl qo‘llanishi matnni ortiqcha yuklamasdan madaniy ma’noni saqlaydi.

Fitonimlarni tarjima qilishda izchillik ham muhimdir. Bir asar davomida bir nomni turlicha berish obrazlar tizimini buzadi. Shu sabab tarjimon fitonimlar glossariysini tuzishi, tanlangan muqobil, botanik aniqlik, konnotatsiya va matndagi vazifani qayd etishi maqsadga muvofiq. Badiiy tarjimada qisqa izoh matn ichiga tabiiy singdiriladi; ilmiy va etnografik matnda esa izoh, qavs yoki lug‘at shakli afzal bo‘lishi mumkin.

Xulosa

Fitonimlar xalqning tabiatni idrok etishi, xo‘jalik tajribasi va ramziy tafakkurini mujassamlashtirgan lingvomadaniy birliklardir. Ularning tarjimasida botanik aniqlik bilan birga milliy kolorit, konnotatsiya va pragmatik ta’sir ham hisobga olinishi kerak. Universal usul mavjud emas: ekvivalent, transliteratsiya, tavsifiy tarjima, kontekstual kengaytirish va ilmiy nomni qo‘shish matn vazifasiga qarab uyg‘unlashtiriladi. Eng maqbul tarjima asl o‘simlikni to‘g‘ri nomlaydi, o‘quvchini chalg‘itmaydi va manba madaniyatining muhim ma’no qatlamini saqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.

2. Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation. 3rd ed. Routledge.

3. Nida, E. A., & Taber, C. R. (1982). The Theory and Practice of Translation. Brill.

4. Venuti, L. (2017). The Translator’s Invisibility. 3rd ed. Routledge.

5. Wierzbicka, A. (1997). Understanding Cultures through Their Key Words. Oxford University Press.

6. Komissarov, V. N. (1990). Teoriya perevoda. Moskva: Vysshaya shkola.

7. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildli. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.